

Гулзира АБДРАИМОВА, э.ғ.к., доцент Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, ЭҚЗҒЗИ аға қызметкері Қазақстан республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш. 9
abdraitova@mail.ru +77212441624(6564)

ҚР ХАЛЫҚЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ТЕОРЕТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада бүгінгі күннің өзекті мәселесі-халалықтың өмір сүру деңгейі сияқты өткір әлеуметтік проблемаларды шешу-мемлекет жұмысының басты бағыты екені жазылған. Бұл әл-ауқатты өмірді қамтамасыз ете алмағанымен экономикалық тұтқалар арқылы ең төменгі тіршілік деңгейінің тұрмысы нашар адамдардың санын азайтуға көмектесу туралы және тұрғындардың әлеуметтік жағдайы мысалы: әлеуметтік сақтандыру, өмір сүру деңгейі, даму индикаторы жазылған. Автор әлеуметтік топтарды саралау сызбасын келтірген.

Түйін сөздер: өмір сүру деңгейі, әлеуметтік қорғау, үй шаруашылығы, халық табысы, еңбек ақы, әлеуметтік саясат

Гулзира АБДРАИМОВА, к.э.н., доцент Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 1000009, НИИЭПИ старший научный сотрудник, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, abdraitova@mail.ru +77212441624(6564)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ В РК

Статья посвящена социально-экономической ситуации в РК конкретно социальной защите, продолжительности жизни, качеству и уровню жизни и т.д. Приведены и анализированы основные показатели роста благосостояния населения и социально-экономические индикаторы развития. Автором разработаны схемы социальной группировки общества и ее структура на разных уровнях.

Ключевые слова: продолжительность жизни, социальная защита, домашнее хозяйство, доход населения, заработная плата, социальная политика.

Gulzira ABDRAIMOVA, Candidate of Sciences (PhD) in Economics, Assoc. Prof., Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Scientific Research Institute of Economic and Legal Studies, Senior Researcher, The Republic of Kazakhstan, Karaganda, 9 Academic st., abdraitova@mail.ru, +77212441624 (6564)

THEORETICAL ASPECTS OF SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF THE POPULATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article concerns the socio-economic situation in Kazakhstan, particularly, social security, life expectancy, quality of life, etc. The main welfare indicators of growth of population and socio-economic development indicators were analyzed. The author designed the scheme of social groups of society and its levels structure.

Keywords: life expectancy, social security, household income, wages, social policy.

Барлық қазақстандықтардың әл-ауқатын, қауіпсіздігін жақсартуға арналған "Қазақстан-2030" Стратегиясында Елбасы Н.Назарбаев атап өткеніндей, республика дамуының басым бағыттарының бірі тұрғындардың материалдық және әлеуметтік әл-ауқаты болып табылады.

Осы Стратегияда айқындалғандай, біздің елімізде қалыптасқан нарықтық экономиканың әлеуметтік бетбұрыс алуы, оны Елбасы Стратегиялық басым бағыттардың бірі деп белгілеуі, аталмыш саланың әлі бірнеше онжылдықтар бойы өзектілігін жоймайтын ғылыми-зерттеу объектісі болатындығының айқын көрсеткіші. Ал, оның жүзеге асу барысы мемлекеттің әлеуметтік саясатының негізі болып қалануынан көрінеді де, басты мақсаты - халықтың әл-ауқатын арттыруға қол жеткізу болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, экономикалық жетістіктерге жетуде, ғылым мен инновацияның дамуында жетекші рөл атқаратын адам факторы - әлем

қауымдастығының инвестициялық тартымды ресурс көзі ретінде қалыптасып келе жатқандығы, аталмыш объектінің ХХІ ғасырдың өзекті зерттеу мәселесі екендігі сөзсіз деп ой-тұжырым жасауға болады.

Сол себепті қоғамның барлық мүшелері мен оның әлеуметтік топтарының өмір сүру деңгейін ұдайы жақсарту түсуде, жоғарыда айтылғандай, аталған бағыттағы мемлекет саясатын жетілдіру жолдарын анықтау мен оларды жүзеге асыру ғылыми тұрғыдан дәлелдеулерге зәру екендігі айқын. Осы орайда мемлекет әлеуметтік саясатын тұтастай әрі тиімді дамытуға қол жеткізуі үшін оның негізгі буыны - халықтың өмір сүру деңгейін көтерудің қажеттілігі күмән туғызбайды. Сондықтан, халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуда оның әлеуметтік және экономикалық астарларын қарастыруға да ғылыми тұжырымдама қажет-ақ.

Осы бағыттағы жұмыстарды жүйелі түрде іске асыру мен одан туындайтын мәселелермен пәрменді

күрес жүргізу үшін ғылыми дәлелденген концептуалды негіздің қажеттілігі орынды заңдылық. Сондықтан да осы заңдылықтардың астарын, ғылыми негізделген шешімдерін қабылдау жолдарын айқындай түсу оның өзекті мәселе екендігіне айғақтай түседі.

Демократиялық қоғамның құқықтық негіздерінің етене ене бастауы мен қолданыс табуы тиісті институттардың құрылып, олардың біртіндеп өмір сүрудің сапасы мен қазіргі заман сұраныстары мен ұстанымдарын өзгеріске ұшыратып келеді. Ол экономикалық маңызы зор мынадай әлеуметтік нормативтерді жақсарту қажеттілігін білдіреді:

- күнкөріс деңгейін көтеру;
- халықтың өмір сүру деңгейінің жоғары стандарттарына қол жеткізуі;
- әлеуметтік қорғауды тиімді қамтамасыз ету.

Аталған нормативтер әлеуметтік саясатты лайықты жүзеге асырудың мақсаты және оның тиімділігін арттыруда қолданылатын шаралар болып табылады. Себебі, "өмір сүру деңгейі" түсінігі азықтанудың тиімділігі, айналадағы ортаның жағдайы, денсаулық, білім мен мәдениет - тұтас алғанда, адам қарекетінің күллі мәнін айқындайтын экономикалық компоненттер жиынтығын білдіреді.

Біздің елімізде әлеуметтік мәселелерге қатысты мұндай негіздеме мемлекеттік деңгейде бірден қалыптаспағандығы белгілі. Оның уақыт елегінен, нарықтық қатынастардың "қыспағынан" өтіп, елдің экономикалық, геосаяси, сыртқыэкономикалық, инвестициялық, құрылымдық кешенді жүргізілген саясаттан кейін ғана қолданыс табуы Елбасының о баста Стратегиялық басым бағыт ретінде анықтауының дұрыстығында [1].

Өмір сүру деңгейі күрделі және көп қырлы категория екендігін адамның өмірдегі нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайларының жиынтығы сипаттайды.

Халықтың өмір сүру барысында туындайтын проблемалар және оларды ғылыми тұрғыдан зерттеу қай елдің болмасын әлеуметтік-экономикалық дамуына тәуелсіз, қашанда өзекті болып саналады.

"Өмір сүру деңгейі" экономикалық зерттеу объектісі ретінде оның басты міндеттері деп келесілерді атауға болады:

- адамның өмір сүру сапасын сипаттайтын көрсеткіштерді бағалау (салауатты өмір салтын жүргізу қабілеті, білім алу мүмкіншілігі, лайықты өмірге жеткілікті табыс көзі және жоғары кәсіби білімі);
- атаулы және нақты табыстарды зерттеу;
- халықтың баспанамен, ұзақ қолданылатын тұтыну игіліктерімен қамтамасыз етілуі;
- әлемнің әр түрлі елдеріндегі өмір сапасы мен оның деңгейін бағалау арқылы ел аралық салыстыру жүргізу;
- аталмыш сала саясатын қалыптастыру үшін өмір сүру деңгейін зерттеу.

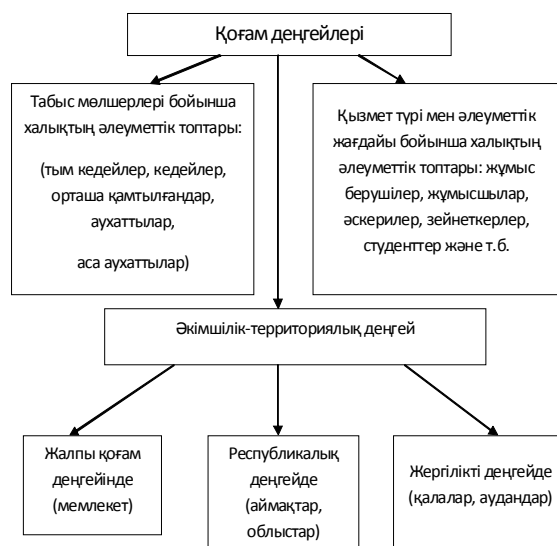
Зерттеу объектісі жөнінде мәліметтерді әрі қарай өрбіту үшін төменде келтірілген сызбаларға негіз болған статистикалық әдістемелік мәліметтерді айта кету маңызды. Аталмыш мәлімет көзіне сәйкес халықтың өмір сүру деңгейін бағалау үшін бастапқы

көрсеткіштер мен әлеуметтік-экономикалық индикаторлар жиынтығы бар [2].

Бастапқы көрсеткіштер келесілер:

- үй шаруашылығының табыстары;
- олардың нақты түпкілікті тұтынылуы;
- үй шаруашылығының түпкілікті тұтынуға кеткен шығыстары;
- халықтың ақшалай табыстары;
- халықтың ақшалай шығыстары мен жинақ ақшалары;
- жан басына шаққандағы ақшалай табыстар;
- қолда бар нақты ақшалай табыстар;
- орташа айлық есептелген жалақы;
- тағайындалған айлық зейнетақының орташа мөлшері;
- халықтың ақшалай табысының сатып алу қабілеттілігі;
- жан басына шаққандағы ақшалай табыс деңгейі бойынша халықты бөлу;
- халықтың әр түрлі топтары бойынша ақшалай табыстың жалпы көлемін
- бөлу;
- халық табысының саралану коэффициенттері, табыстарды шоғырландыру
- коэффициенті (Джини индексі), күнкөрістің ең төменгі деңгейі;
- табысы күнкөрістің ең төменгі деңгейінен төмен халықтың саны, табыс

тапшылығы. "Өмір сүру деңгейі" түсінігінің өте күрделілігі мен көп қырлылығы оның әлеуметтік тұрғыдан маңыздылығында болып табылады. Олай болса, зерттеліп отырған экономикалық категорияның әлеуметтік астары халықтың аз қамтылған (тұрмысы нашарлар), ең аухатты, жұмыс беруші мен жұмысшылардың, зейнеткерлердің, жанұяның және нақты адамның өмір сүру деңгейлерін қарастырады.

Ескерту -сызбаны құрастырған автор

Сурет 1. Әлеуметтік топтарды саралау сызбасы

Аталғандарға көрнекілік беру үшін оларды топтастырып, сызба ретінде келтірдік (Сурет 1).

Сонымен бірге, республикамызда өмір сүру деңгейін бағалау үшін 9 негізгі әлеуметтік-экономикалық индикаторлар негізге алынады, олар

1) үй шаруашылықтарың жалпы түзетілген табысы: халықтың жан басына шаққандағы жалпы түзетілген табысы және жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім;

2) үй шаруашылықтарының нақты түпкілікті тұтынуы: жан басына шаққанда және өткен жылға пайызбен;

3) жан басына шаққандағы айлық ақшалай табыс;

4) жан басына шаққандағы халықтың нақты қолда бар ақшалай табыстары, өткен жылға пайызбен;

5) айына 1 жұмысшының атаулы жалақысы;

6) өткен жылға пайызбен 1 жұмысшының нақты жалақысы;

7) есептелген айлық зейнетақының орташа мөлшері;

8) айына жан басына шаққандағы күнкөріс шегі;

9) айына еңбек ақының ең төменгі мөлшері;

Осылайша, біздің ойымызша, "өмір сүру деңгейі" - адамның тұтынуға байланысты игіліктерін қанағаттандыру мақсатында бірінғай негізге сүйене отырып, өмір сапасын арттыру болып табылады (Сурет 1).

Халықтың өмір сүру деңгейін анықтау күрделі процесс, әйтседе, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер жүйесінде халықтың табыстары мен шығыстарының құрылымын, табыс бойынша саралануын, әр түрлі әлеуметтік топтар табысының сатып алу қабілеттілігін, материалдық игіліктер мен қызметтерді тұтынуды қанағаттандыру деңгейін есепке алу маңызды. Аталған көрсеткіштерді талдау негізінде өмір сапасы мен оның деңгейін толық және кешенді қамтитын, мәнін түсіндіретін, өмір сүруді бағалайтын нақты көрсеткіштер жүйесі қалыптасады. Логикалық бірізділікпен қалыптасқан осы жүйе төмендегідей көрсеткіштер топтамасынан құралады:

- жалпыланған көрсеткіштер;

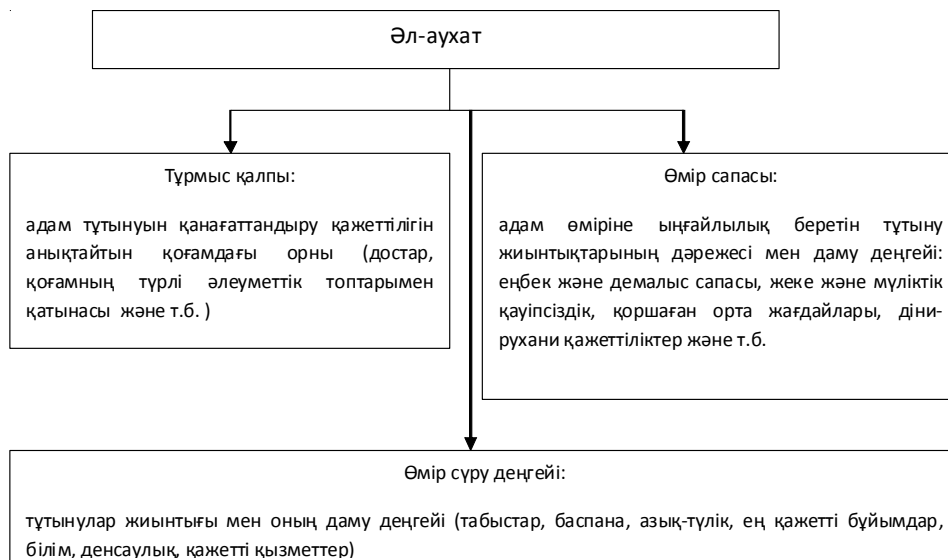
- халықтың табыстары;
- халықтың шығыстары мен тұтынуы;
- жинақталған мүлік пен тұрғын-үй;
- әлеуметтік қорғау жүйесі;
- әлеуметтік сала;
- қоршаған орта;

Осыдан келіп, бастапқыда айтып өткеніміздей, "өмір сүру деңгейінің" құраушы бөлігі әлеуметтік тұрғыдағы мәселелер туындайды. Дәлірек айтқанда, жоғарыда келтірілген көрсеткіштерді талдау арқылы халықтың "өмір сүру деңгейі" түсінігі анықталып, топтастырылады және мемлекет тарапынан қолдауға ие болады. Кеңірек аша айтатын болсақ, осыдан келіп, әлеуметтік қорғау жүйесі қалыптасады. (Сурет 2) Ол:

- әлеуметтік қамсыздандыру;
- зейнетақыны, жәрдемақыны, қарттарға, балаларға, ауруларға материалдық көмек беру жүйесін сипаттайтын көрсеткіштер кешенін қамту;
- ең төменгі: күнкөріс деңгейі (кедейшілік шегі), тұтыну бюджеті, жалақы, зейнетақы мөлшері, жалақының сатып алу қабілеттілігі, зейнетақының сатып алу қабілеттілігі, кедейшілік коэффициенті мен деңгейі, табыс тапшылығы, кедейшіліктің әлеуметтік портреті сияқты индикаторлардан тұрады. Мақсат: мемлекеттің әлеуметтік саясатын жетілдіру, халықтың өмір сүру деңгейін арттыру, өмір сапасын көтеру.

Әлеуметтік сала көрсеткіштері адамның өмір сүру деңгейін ғана емес, сонымен бірге өмір қалпын да анықтайды. Олар келесілер:

- білім беру (мектепке дейінгі, жалпы білім беру мекемелерінің, бастауыш, орта және жоғары кәсіби білім беру, қосымша білім беру мекемелерінің қызметін сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі);
- мәдениет пен өнер (мәдениет пен өнер мекемелерінің жұмысын сипаттайтын, сонымен бірге кітап, журнал, газет өнімдері басылуын көрсететін көрсеткіштер жүйесі);
- денсаулық сақтау (денсаулық сақтау статистикасының, халықтың ауыруының, мүгедектіктің, өндірістік жарақат алудың көрсеткіштер жүйесі);

Ескерту -сызбаны құрастырған автор

Сурет 2. Өмір сүруде адамның әл-аухат құрылымы

- туризм, демалу, дене шынықтыру және спорт (санаториялық-курорттық мекемелердің, демалыс және туризм мекемелерінің, спорттық мекемелер желісінің жағдайын, дамуын және пайдалануын сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі);

- коммуналдық шаруашылық (халықты сумен, жылумен, газбен, қонақ үй және басқа да жабдықталуымен қамтамасыз ететін кәсіпорындар мен мекемелердің өндірістік қызметін сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі);

- ақылы қызметтер (халыққа әр түрлі қызметтерді ұсынуды сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі: тұрмыстық қызметтер, жолаушылық көліктер, байланыс, құқықтық қызметтер, банк қызметтері және т.б.) [3].

Табыстар барлық халықтың материалдық жақсы өмір сүру халінің негізін құрайды. Халықтың ақшалай табысы, олардың деңгейі, құрылымы, алу көздері және саралану дәрежесі қоғамның экономикалық және әлеуметтік жағдайының маңызды көрсеткіші. Қорытындылай келе:

1. Халықтың өмір сүру деңгейі - елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын сипаттайтын басты көрсеткіш болғандықтан, оның құрамындағы әлеуметтік топтар мен үй шаруашылықтарының табыстарын, халықты әлеуметтік қамсыздандыру, материалдық игіліктер мен қызметтерді тұтыну, өмір сүру жағдайлары сияқты көрсеткіштерді зерттеу жөн.

2. Сонымен бірге, өмір сүру деңгейі мен сапа көрсеткіштер мен индикаторлар жүйесі анықталды. Осыған орай, көрсеткіштер жүйесінде адамның өмір сүруін қамтамасыз етудің жетекші - табыс пен тұтыну, еңбек және жұмыспен қамту, білім беру, тұрғын үй-коммуналдық секторы, экологиялық ортамен шектелмей, сондай-ақ, түрлі әлеуметтік топтардың еңбекке жарамдылығы, жалдамалы жұмысшылар мен өзін-өзі еңбекпен қамтушылар, орта тап, ауыл халқының өмір сапасы мен деңгейін де анықтаудың маңыздылығы негізделді.

3. Табыстың шоғырлануы мен саралану коэффициенттері, ең аз табыс деңгейінен төмен табыс алатын халық, азық-түлік қауіпсіздігі, әлеуметтік саланың даму көрсеткіштері, әлеуметтік шығындар (білім беру, денсаулық сақтау, ғылым, мәдениет, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету) ЖІӨ-ге шаққандағы үлес салмағы - негізгі көрсеткіштер жүйесінде нақтыланып, логикалық тізбектілік пайда болды.

4. Өмір сүрудің ең төменгі деңгейінің тұтынушылық қоржынының негізгі баптарының

шығындарын зерттеу нәтижелеріне сәйкес өзгерту жөніндегі біздің ұсыныстарымыз төмендегідей:

- азық-түлік өнімдерін тұтыну көлемін тамақ ішудің тәуліктік рационын 2400-2500 ккал-ға дейін жеткізу жолымен арттыру және номенклатураны кеңейту;

- азық-түліктік емес тауарларға кететін шығындар үлесін кем дегенде екі есеге дейін арттыру, бұл өмір сүрудің ең төменгі деңгейінің азық-түліктік емес бөлігіне бірінші кезектегі заттарға және киім мен аяқ-киімге кететін шығындар да енуін көрсетеді. Экономикалық өсу мен халықтың нақты табысы артса, тұтынушылық шығындар құрылымында азық-түліктік емес тауарларды және қызметтерді барынша көбейту оңтайлы.

- қызметтер көрсету шығындарының үлесі 30%-ға дейін көтерілгендігі, азық-түлік және тұрғын үй-коммуналдық қызмет тарифтері бағасының өскендігін білдіреді.

5. Халықтың әр түрлі әлеуметтік топтарының өмір сүру сапасы мен деңгейін бағалау және реттеу үшін тұтынушылық бюджет жүйесін пайдалану қажеттілігі негізделсе, себебі олардың шамасы мен құрылымы көптеген әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерді есептеуге бастапқы негіз болып табылады. Тұтынушылық бюджет адамның негізгі материалдық, әлеуметтік және рухани қажеттіктерін қанағаттандыру дәрежесімен ерекшеленеді. Ол ең төменгі өмір сүру деңгейі - халықтың ұдайы өндірісінің төменгі шекарасын айқындап, материалдық, әлеуметтік және рухани игіліктер мен қызметтерді тұтынудың қолайлы деңгейін бейнелеп, адамның қажеттіктерін қанағаттандыруды қамтамасыз етеді.

Осылайша, әлеуметтік сала тек материалдық қана емес, сонымен қатар рухани игіліктер мен қызметтерді де тұтыну деңгейін бейнелейтін ерекше объект.

Әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың "Қазақстан-2030 Стратегиясы" - Алматы: Білім, 1997 ж. - Режим доступа: <http://kursik.kz/kurstyq-zhumystar/ekonomika-makroekonomika-mikroekonomika/qazaqstan-2030-damu-bagdarlamasy.html>

2 Қазақстан Республикасы халқының өмір сүру деңгейі / мониторинг /. Алматы, 2015 ж.

3 Қазақстандағы кедейліктің аспектілері, Бүкілдүниежүзілік Банк, 2014 ж.